

Csáth bűvkörében

Szász János rendezővel Klemm József beszélget

A 38. Magyar Filmszemle egyik legkiemelkedőbb alkotása Szász János Ópium – Egy elmebeteg nő naplója című filmje volt. Sajátos módon kötődik ez a film a Vajdasághoz is, hiszen a művet Csáth Géza munkái ihlették. A rendező, Szász János, aki egyúttal a forgatókönyv társszerzője is, tíz évvel ezelőtt ugyancsak egy Csáth-mű, az Anyagyilkosság című novella megfilmesítésével, a Witman-fiúkkal került nemcsak a magyar, hanem a nemzetközi kritika érdeklődésének a homlokterébe.

Szász úr, mi volt az, ami miatt ezúttal is a Csáth-opus mellett döntött, illetve mi vonzza Önt a Csáth-életműhöz?

– Nem is olyan könnyű elmondani, hogy az embert mi vonzza egy életműhöz, amely oly kegyetlenül beszél saját magáról, egy íróhoz, akinek olyan naplója van, amely – azt gondolom –, kivételes ebben a világban, hiszen egy kíméletlenül feltáró vallomás. Szerintem hiányzik a köztudatból ez a fajta rettenetes, kemény, rideg, elszánt őszinteség. Ezenkívül nagyon régóta foglalkoztatott Csáth Géza másik műve: a disszertációja is, amit a Ferenczi-klinikán írt. Ez a publikáció, melynek címe *Egy elmebeteg nő naplója*, tulajdonképpen nem fikció, hanem valóban egy elmebeteg nő naplója. Voltaképpen ezt a két naplót párosítottuk össze, és hoztunk létre egy történetet, ami viszont már fikció, egy olyan íróról, aki nem tud írni. Hadd tegyem hozzá, hogy ezt egyébként Csáth is leírta a naplójában, elpanaszolva, milyen rettenetes és nyomasztó dolog, hogy amióta pszichoanalízissel foglalkozik, nem megy az írás. A filmbeli író megérkezik tehát egy intézetbe, ahol van egy nő, aki viszont nem tud mást, csak írni, írni, írni és írni. Így kezdődik kettőjük nagy találkozása, a film pedig ennek a találkozásnak a története.

A film nagyon pontosan meghatározza a cselekmény időpontját: a történet 1913-ban játszódik. A külvilágtól teljesen izolált helyszín, az elmeegógyintézet, sőt maga a sztori mégis egyfajta időn kívüliséget sugall. Talán éppen ez az időnkí-vüliség eredményezi a történet időszerűségét is, hiszen a kábítószer inkább jelenkorunknak, mintsem a XX. század elejének az ördöge.

– A kábítószer Csáth ördöge volt – ezt nem tagadhatjuk le, hiszen nagyon pontosan leírja, hogy egyáltalán miért kezdett kábítószerhez nyúlni, részletesen beszámol róla, hogy napi adagban mennyit vett be, és nagyon gyönyörűen megindokolja a novelláiban – akár a Varázsló-novellákra, akár az *Ópium* című novellájára is gondolhatunk –, hogy miért volt neki erre szüksége, mennyire támasztotta a lelkét a morfin, illetve az ópium. De tény, hogy ez egy teljesen mai dolog is. Személy szerint egyébként valóban azt hiszem, hogy Csáth tökéletesen modern szerző. Mondhatnánk, és el is kell mondanunk, hogy az idén lenne százhusz éves, azaz százhusz évvel ezelőtt született. Ez nem akármilyen dátum a magyar irodalomtörténetben, és ezt az évfordulót nagyon méltóan kellene megünnepelni. Filmünk talán ennek az ünneppsorozatnak lehetne egy kis darabja, a baj csak az, hogy egyelőre még nem látom az ünneppsorozatot. [...] Számomra ez a valódi probléma. Ha valahogy mégis úgy tudjuk szolgálni ezt a dolgot, hogy Csáth Gézáról ismét több szó essék, neve újra a köztudatban forogjon, és életművét a külföldiek is megismerjék, akkor ez nagyon rendben van.

Az Ópium számos kérdéskört taglal. Egyet már említett közülük: ez az alkotói válság, a másik talán a kommunikációs képesség hiánya, de magában foglalja a legáltalánosabbat is, amit a művész pokoljárásaként fogalmazhatnánk meg. Tudjuk, hogy a művek mindig önálló életet is élnek, tehát nemcsak az alkotójuk elképzelését, szándékát sugározzák, hanem annál többet is. Miután összeállt a nyersanyagból a végleges változat, mondott-e önnek valami újat, váratlant ez a film?

– Teljesen alátámasztom, amit mondott, hogy a filmben az embertől függetlenül jönnek létre bizonyos gondolatok, amelyeket a szerző eredetileg nem is szándékozott talán kifejezni. Aminek nagyon örültem, amikor megnéztem a nyersanyagot, pontosabban, amikor először állt össze a film, az, hogy a sztori kezdett messze nem egy elmeegógyintézeti történet lenni, hanem egy férfi és egy nő szörnyű, szép, gyönyörű, rettenetes, undorító, undok, szépséges párharca kerekedett ki belőle. Ennek valóban nagyon-nagyon örültem. Előzőleg ugyanis nem fogalmaztam meg magamban, hogy milyen jó lenne, ha a film erről szólna, és amikor a történet elkezdett ilyen irányba fejlődni, akkor rendkívül boldoggá tett, hogy ez így sikerült.

A tavalyi szemlén már láttunk egy filmet, amely hasonló helyszínen, egy elmeegógyintézetben játszódott, a Johannára gondolok. Annak szerzői egy valódi idegkórházban forgattak. Önök hogyan találták meg azt a helyszínt, amely legjobban megfelelt a filmnek, és amely a megfelelő vizuális háttérrel szavatolta?

– Egyáltalán nem volt szándékomban valódi elmeegógyintézet benyomását kelteni. Inkább olyan világot kerestünk, ahol nincsenek egyenes falak. Ehelyett inkább egy – mondhatni – templomszerű környezetre vágytunk, ami hitelt kölcsönöz az egész történetnek, és ami nélkül szerintem ez a történet nem is funkcionál. Hiszen, ha a gonoszról beszélünk, akkor a jóról is kell szólnunk, ha az ördögről beszélünk, akkor Istent is meg kell említenünk. Ettől szép a világ, ez mozgatja a mindenséget. Nagyon fontos volt tehát egy olyan közeget találni, ami ezt a célt szolgálta.

Végül hol találták meg a keresett helyszínt?

– A komáromi Monostori-erődben forgattunk, amit most akarnak a világörökség részévé nyilvánítani. Remélem, ez a terv sikerül is, hiszen valóban gyönyörű, csodálatos környezet.

Említette az előbb, hogy nem is akartak valódi elmeegógyintézetben forgatni. Végeztek-e azonban előzetes kutatásokat, bizonyos előmunkálatokat ilyen jellegű gyógyintézetekben?

– Hát persze: olvastunk könyveket, jártunk is elmeegógyintézetekben. Az ilyen intézet azonban nagyon szürke, vizuálisan tehát nem felelt meg a mi elvárásainknak. Mint mondtam is: olyan helyet kerestünk, amely sugároz valami plusz jelentést. Az elmeegógyintézet általában csempés falú, unalmas környezet, és nekünk most egészen másra volt szükségünk.

Ha már a látványnál tartottunk, hadd tegyük hozzá, hogy a film alaphangulatát a szokatlan díszlet, pontosabban az orvosi rekvizitumok is alátámasztották, amelyek szinte középkori kínzóeszközökhöz hasonlítottak. Vajon ezeket a szereket korabeli rajzok alapján rekonstruálták, vagy az alkotói képzelőerő szüleményei?

– Ebben a kérdésben is nagyon hosszú kutatás előzte meg a munkálatainkat. Annyit tudni kell, hogy az elmeegógyintézetekben a XX. század elején valóban folytak, sőt – elárulom önnek – még ma is folynak ezek a szörnyű, testet-lelket megpróbáltató purgálások és ördögűzések. Most pár hete is volt egy tüntetés pontosan ezek ellen. Nagyon hosszan kutattunk, és kerestük azokat a dolgokat, ami által létre tudtunk hozni nem pont olyan műszereket – elektrosokk-szetet, vízterápia-szetet, mi így hívtuk őket –, mint amilyenek a korabeli orvosi eszközök voltak. Ezek nem az egykori rekvizitumok pontos másai, de valamilyen módon ilyenek is lehettek volna. Ez volt tehát igazából a mottója a Szöllösi Géza által tervezett valóban középkori, valóban kegyetlen és valóban kínzó eszközöknek.

Az irodalmi művek megfilmesítése mindig magában hordozza az összehasonlítás veszélyét, illetve azt, hogy az olvasó képzeletében megjelenő fantáziaképek nem fedik a megfilmesített alkotás látványát. Mivel nem először döntött úgy, hogy prózai művet dolgoz át, hogyan igyekszik elkerülni ezt a buktatót?

– Hát úgy, hogy eszembe se jut. [...] Csinálom a dolgomat. Aztán a maguk feladata, hogy összehasonlígtatják-e vagy sem. Amikor elkészült a mű,

akkor ránézek, és azt mondom, hogy ez most nem olyan jó, ez viszont sokkal jobb. Létezik természetesen egy belső sorrendem arról, hogy miként is gondolom a filmjeimet úgy egymásutánban, de nem okoz sokkot vagy reszketést bennem, hogy bármit is túl kell szárnyalnom. Nekem az a dolgom, hogy megvalósítsam azt, amit elképzeltem.

Lényegében újrafogalmazza, lefordítja vizuális nyelvre azt, amit az író verbális nyelvi eszközökkel fogalmazott meg?

– Lényegében igen: egy másik nyelvre fordítok. Eközben viszont arra töreksem, hogy ne tapadjak, ne ragaszkodjam görcsösen minden mondathoz és minden gondolathoz. Ehelyett a szövegből ki lehet ragadni egy-egy mondatot, és ez önálló életet képes élni, ez a kicsi rész is teljes egészévé tud válni egy pillanat alatt.

A magyar filmekben egyre gyakrabban találkozunk külföldi színészekkel. Nemegyszer arra is van példa, hogy ez a vendégszereplés eléggé öncélú, inkább a közönségszolgálatot szolgálja. Az Ópium esetében azonban a két külföldi főszereplő, Ulrich Thomsen, de számomra mindenképp Kirsti Stuboe olyan lenyűgöző alakítást nyújtott, hogy, miután megnéztem a filmet, úgy tűnt, más nem is tudná eljátszani ezt a szerepet. Hogyan sikerült ilyen jól választania?

– Az élet segített ebben. Kirsti Stuboe-val Oslóban dolgoztam a forgatást megelőző egy évben. Ő volt a főszereplője annak a *Kaukázusi krétakörnek*, amelyet ott rendeztem. A női főszereplő esetében nem is volt más, akire gondolhattam, csak ő. Örülök egyébként, hogy ön is hasonlóan látta, nagyon köszönöm, és jólesik. Ulrich Thomsen viszont egy általam nagyon régen vágyott színész, akinek roppant erős a jelenléte. Nekünk éppen egy ilyen, még némán is nagyon dinamikusan figyelő férfira volt szükségünk, akiben megvan minden elszántság arra, hogy pokoli tetteket hajtson végre.

Az Ópium most indul majd külföldi hódító útjára. Kaptak-e már meghívást nemzetközi szemlére vagy fesztiváli bemutatkozásra?

– Kaptunk, ide-oda-amoda, de amíg ezek nincsenek rendesen megbeszélve, addig csak meghívásként kezeljük őket. A meghívás akkor realizálódik, amikor majd elkezdik vetíteni valahol a filmet, egyelőre ezért marad a várakozó álláspont.

Egyes alkotók szerint a nagy művek befejezése, lezárása általában kiüríti a művészt, egyfajta letargiát idéz elő. Vajon az ön esetében hasonló oka volt annak, hogy a Witman-fiúk után majdnem tíz évig kellett várnunk az Ópiumra?

– Nem, nincs ilyen pátoszos oka a tízéves szünetemnek. Tulajdonképpen az életem vitt el másfelé, sok színházi előadást rendeztem külföldön is, itthon is, tanítottam ott is, itt is. A sorsom vitt el tehát egy kicsit a filmtől, de most ismét visszahozott.

Milyenek a jövőbeni tervei? Készül-e már az új film, vagy az ihletgyűjtés időszaka következik?

– Most erősen a családomra fogok koncentrálni, mivel ezen a téren akad egy-két behoznivalóm. Mivel az utóbbi öt évben nagyon sokat dolgoztam, lesz pár hónapom arra, hogy egy picit azzal foglalkozzam, ami a legfontosabb: az élettel.

Elhangzott az Újvidéki Rádió Szempont című kulturális műsorában

